

Карасик 1996: Карасик, В.И. Культурные доминанты в языке [Текст] / В. И. Карасик // Языковая личность : культурные концепты : [сб. науч. тр.]. – Волгоград, Архангельск : Перемена, 1996. – С. 3-16.

Маслова 2004: Маслова, В.А. Когнитивная лингвистика: учебное пособие [Текст] / В. А. Маслова. – Минск : Тетра-Системс, 2004. – 256 с.

Новодранова 2006: Новодранова, В. Ф. Процессы редукции в объективации концептов [Текст] / В. Ф. Новодранова // Язык и действительность : сб. науч. тр. / под. ред. В. Д. Мазо. – М. : ЛЕНАНД, 2006. – С. 389-392.

Ольховецкий 2010: Ольховецкий, С.М. Феноменология тревоги та страху [Текст] / С. М. Ольховецкий // Проблеми сучасної психології. – зб. наук. праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Вип. 9. – 2010. – С. 174-183. Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspl/2010_9/174-183.pdf. – Назва з екрана.

Степанов 1997: Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследований [Текст] / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.

В статье рассматриваются особенности авторской интерпретации концепта «страх» в современной украинской языковой картине мира. Исследуется роль эмоциональной сферы в процессах познания и интерпретации объективной действительности. Определено значение эмоции страх в жизни человека. Определены способы выражения исследуемого концепта в романе Л. Дэрэша «Поклонение ящерице».

Ключевые слова: концепт, страх, эмоция, контекст.

In the article the features of the author's interpretation of emotional concept FEAR in the Modern Ukrainian language world picture are consider. The role of emotional sphere in processes of knowledge and interpretation of objective reality is investigated. It was shown the value of fear emotion in human's life. The ways to express the concept in a novel "Adoration to the lizard" by L. Deresh are found.

Keywords: concept, fear, emotion, context.

Надійшла до редакції 15 вересня 2012 року.

Марина Михальченко

УДК 811.161.2'37'42

НОРМА У СТРУКТУРІ ОЦІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ МОВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

Статтю присвячено аналізу норми в структурі категорії оцінки. Розглянуто співвідношення оцінних і нормативних висловлень. Схарактеризовано особливості вираження аксіологічної норми в українській мові.

Ключові слова: норма, оцінка, оцінний стереотип, цінність, шкала оцінки.

Одвічне питання про сутність і співвідношення доброго та поганого не втрачає своєї актуальності й сьогодні, а ціннісний аспект залишається визначальним у пізнанні світу. Безпосереднім виявом уявлень носіїв мови про дійсність постає універсальна категорія оцінки, яку Т. Космеда називає «свідченням ступеня пізнаності світу» [Космеда 2000: 228]. Різні аспекти лінгвістичної категорії оцінки висвітлені в працях вітчизняних і зарубіжних мовознавців, таких як Н. Арутюнова, О. Бессонова, О. Вольф, Н. Вишивана, Г. Золотова, О. Колодкіна, Т. Космеда, М. Кравченко, І. Кремх, Н. Лук'янова, Ю. Малинович, Т. Маркелова, О. Островська, Н. Пазич, Л. Сергєєва, Ч. Стівенсон, Е. Столярова, В. Телія, І. Худяков, Р. Хеар, В. Шаховський, В. Шинкарук, Ю. Шкіцька та ін. Особливо актуальним у сучасній науці постає вивчення мовних засобів реалізації категорії оцінки у зв'язку з особистістю мовця, що повною мірою виявляється у процесі комунікації.

Мовна картина світу як «національна картина світу, що склалася давно й збереглася дотепер, доповнена асимільованими знаннями, що відбиває світогляд і світосприйняття народу, зафіксована в мовних формах, обмежена рамками консервативної національної культури цього народу» [Антологія 2007: 15], втілює нерозривний зв'язок мови, культури та особистості мовця. Гносеологічна специфіка оцінки робить її залежною від історичних і культурних чинників, змушує тонко реагувати на будь-які зміни в суспільстві, де, власне, й формується система цінностей. У цьому розрізі потребує розв'язання проблема норми, зокрема виявлення її зв'язку з цінністю, кореляція з нейтральною оцінкою, аналіз оцінних стереотипів у динаміці тощо.

Метою пропонованої статті виступає дослідження норми у структурі оцінки в сучасній українській мові. Мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) проаналізувати поняття норми в системі оцінки; 2) з'ясувати місце норми на оцінній шкалі; 3) виявити специфіку реалізації норми в українській мові.

Норма є важливим складником структури оцінки, що формує уявлення про добре та погане. Однак передусім норма є складником свідомості мовця. Саме тому, обов'язкова та водночас імпліцитна, норма наявна в кожному оцінному висловленні ((1) *Я не люблю феміністок. Жінки, налаштовані супроти чоловічої статі, це неприродно* (Л. Костенко. Записки українського самашедшого)). Нормативні стандарти поведінки, за О. Дробницьким, закріплюючись «як у масовій та індивідуальній психіці, звичках і свідомості людей, так і в їх взаємних відношеннях, способах спілкування та взаємодії», здійснюють функцію «соціального контролю»

[Дробницький 1974: 260]. Механізм дії цих норм настільки узвичаєний, що ми його не помічаємо, не виокремлюємо в повсякденній діяльності, а порушення норм здебільшого привертає увагу та знаходить вияв за допомогою різноманітних мовних засобів. Цікаво, що значна частина нормативних висловлень сформульована за допомогою заперечення: (2) *Не можна ламати людину, треба її сприймати такою, якою вона є* (І. Карпа. Перламутрове порно); (3) *Словами не можна гратися, ваша величність...* (П. Загребельний. Роксолана); (4) *Мама говорила, таких слів казати не можна* (А. Кокотюха. Шукачі скарбів). Специфічною ознакою норми є її належність до позитивної оцінки. Негативна ж оцінка нерідко являє собою вказівку на невідповідність об'єкта нормі: (5) – *Я гидую суспільством, – сказала дружина. – Воно тупе й жорстоке. Воно посттоталітарне, постгеноцидне. І постлюдське* (Л. Костенко. Записки українського самашедшого)). Ця обмеженість призводить до того, що «норми як оцінки, стандартизовані за допомогою санкцій, є доволі вузьким класом оцінок» [Горський 1991: 124]: норми стосуються дій або речей, тісно пов'язаних з діяльністю людини, тоді як оцінки можуть належати до будь-яких об'єктів; норми завжди спрямовані в майбутнє, оцінки можуть торкатися будь-якого часу. Отже, з одного боку, норма являє собою лише один з видів оцінки, а з іншого – оцінка спирається на наявну в соціумі систему норм.

Властивості цінностей і норм поєднують у собі ціннісні орієнтації як «суб'єктивні аутодетермінанти, що підпорядковують собі мотиваційну структуру індивідуальної свідомості та змушують її прагнути до значущих цілей» [Бачиний 2005: 260]. Отже, норма оцінки, як, власне, й сама оцінка, має суб'єктивно-об'єктивний характер. В оцінці активно взаємодіють суб'єктивний і об'єктивний чинники. На думку О. Вольф, основними для «точки відліку» оцінної кваліфікації постають два відношення: «до «нормативного» погляду суб'єкта висловлення та до «нормативної», «усередненої» ситуації, до стану речей, що видається нормативним для всіх членів цього соціуму, що й визначає їх взаєморозуміння» [Вольф 1978: 60]. Дослідниця наголошує на взаємозалежності цих відношень. Ціннісна орієнтація особистості завжди певною мірою відповідає ціннісній орієнтації суспільства. Водночас вираження оцінки завжди є вказівкою на індивідуальність мовця, на його зацікавленість об'єктом оцінки. З одного боку, суб'єкт оцінює об'єкт, орієнтуючись на власну систему цінностей, а з іншого – він спирається на суспільний досвід. Отже, норма регулює вплив на оцінку суб'єктивних чинників.

Розглянемо позицію норми на оцінній шкалі (див. рисунок 1).

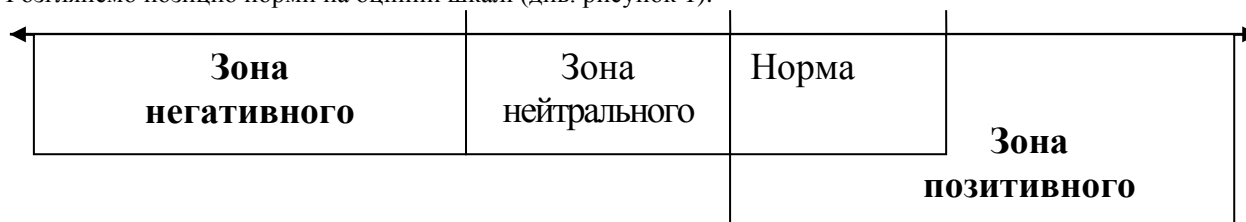

Рисунок 1. Шкала оцінки.

Важливо, що норма не збігається із зоною нейтрального на оцінній шкалі, чим зумовлена несиметричність останньої. Якщо зона нейтрального позбавлена аксіологічного знаку та містить об'єкти, для яких оцінка не характерна або не актуальна, то зона норми завжди позитивна, оскільки співвідноситься з уявленням про еталон, ідеал ((6) *Він міг закластися на тисячу доларів, що в цьому залі не знайдеться іншої такої усмішки: ідеально рівний зубний ряд, ідеально біла емаль...* (А. Хома. Провина)). Розглядаючи норму, О. Вольф співвідносить її з тією частиною шкали оцінок, на якій розташоване стереотипне уявлення про певний об'єкт з відповідною ознакою [Вольф 2006: 54]. Оцінні стереотипи, окремі для кожного класу предметів, дослідниця визначає як «об'єкти, що входять до класифікаційних структур і мають стандартні набори ознак» [Там само: 57]. Слід наголосити, що наявність спільних стереотипів у носіїв мови детермінує правильне розуміння оцінок.

За Н. Арутюною, нестабільність ідеалізованої моделі світу, порівняно зі світом реальності, зумовлює те, що «оцінні судження не тільки беруть участь у її створенні, вони сприяють також її пізнанню. У цьому пізнанні, як і у пізнанні дійсності, немало роль відіграє інтуїція: через відчуття добра людина впізнає ідеальне в реальному» [Арутюнова 1988: 60]. Поняття добра та норми нерозривно пов'язані. В оцінних висловленнях нормальне позиціонується як бажане, відповідно його наявність схвалюється, а відсутність або недотримання норми кваліфікується як негативне. Оцінка, розташована в зоні норми, супроводжується предикатами *хотіти, прагнути* тощо: (7) *Я хочу жити у повноцінній країні, розмовляти повноцінною мовою і гарантувати це моїй дитині на майбутнє* (Л. Костенко. Записки українського самашедшого)). Оскільки «норма відбиває ознакові характеристики стереотипу оцінюваного об'єкта» [Вольф 2006: 54], традиційними реалізаторами позитивної оцінки в зоні норми є прикметник *нормальний* і прислівник *нормально*, а також слова із семантикою еталона: (8) *Рада, що йому там нормально. Не зле, не добре, а нормально* (Г. Тарасюк. Мій третій і останній шлюб). Виразником відповідності нормі може бути і прикметник *добрий*, що вказує на відповідність стандарту. Наприклад, *добрий господар*, де *добрий* вжито у значенні *нормальний*. Проте в деяких випадках подібні засоби стають виразниками оцінки негативної, засвідчуючи недостатню для схвалення міру вияву стереотипних ознак об'єкта, що можна визначити лише за контекстом: (9) *Цілком нормальний фільм, нічого особливого*.

Слід зазначити, що незважаючи на градуальний характер оцінної шкали, зона норми має чіткі межі та позбавлена градації (можна сказати *кращий* або *зовсім поганий*, але не можна сказати *нормальніший* або *дуже*

нормальний). Оскільки норма є своєрідним мінімальним значенням в зоні позитивного на оцінній шкалі, то саме вона детермінує подальшу градацію оцінки в цьому напрямі, розгортання позитивної оцінки починається з норми. Градація негативної оцінки на шкалі зумовлена мірою відхилення від норми: (10) *Їхній Тінейджер абсолютно некоммунікбельний* (Там само). Водночас відхилення від норми внаслідок збільшення ознаки, як позитивної, так і негативної, у мові може перейти до сфери негативної оцінки [Вольф 2006: 55]: (11) *Виховувала мене тітка, батькова сестра. Стара діва, нудна, безбарвна, без запаху, чиста, як одноразовий шприц* (П. Загребельний. Гола душа). В оцінному висловленні норма може бути реалізована як безпосередньо (зокрема в нормативному висловленні ((12) – *Дитину не можна бити, – сказав я. – Дитина є самостійний суб'єкт права* (Там само)), так і впливати зі змісту повідомлення загалом ((13) – *Ти якийсь інтроверт, – мало не плаче дружина. – Пішов з дому, не сказав, куди. Чи просто пройтися, чи у справах, чи до коханки, чи повіситись – по тобі ж не видно. Я боюсь!* (Там само); Пор.: *Не можна йти з дому, не сказавши, куди*). Аналіз мовного матеріалу засвідчує домінування імпліцитної реалізації норми у висловленнях зі значенням негативної оцінки: не схвалюється порушення норми, а сама норма не називається. Так, у наведеному прикладі норма як елемент структури оцінки наявна, проте експліковано безпосередньо оцінку як наслідок її порушення: (14) *Теж мені, мужчини!* (Там само).

У логіці [Горский 1991; Ивин 1970] нормативне висловлення розглядають як особливий випадок оцінного висловлення, що дозволяє визначати «обов'язково» через «добре»: висловлення «Обов'язково А» рівносильне висловленню «А позитивно цінне, і добре, що ухилення від А призводить до покарання». Наприклад: (15) *Так уже природа задумала, таку програму заклала в мужчину, – він має бути сильний і мужній, має бути опертям для сім'ї* (Там само), іншими словами: *Чоловікові обов'язково бути сильним і мужнім, опертям для сім'ї, що оцінюється позитивно, і добре, що відсутність цих якостей спричиняє осуд*. Дослідники кваліфікують норми як соціально апробовані та соціально закріплені оцінки, та наголошують, що позитивна оцінка стає нормою за допомогою загрози покарання, або санкції [Горский 1991: 124].

Порівнюючи деонтичні теорії в етиці й у логіці норм з аксіологічними концепціями та логікою оцінок, Н. Арутюнова [Арутюнова 1988] зазначає, що в перших за основу береться концепт нормативності, обов'язковості, з якого виводиться поняття цінності, а в інших первинним вважається концепт цінності, добра, а поняття обов'язковості виводиться з нього. Якщо аксіологічні поняття утворюють ціннісні судження, то деонтичні – нормативні. Відмінність між нормою та цінністю полягає в тому, що цінність завжди є бажаною для самої особистості ((16) *А я, може, хочу іномарку меланжевого кольору, а не цей твій помальований рекламою драндулет* (Там само)), тоді як дотримання норм засноване на переконанні ((17) *Треба мислити глобально, а діяти локально* (Там само)). Водночас до сфери суб'єктивних цінностей певної особистості може належати й те, що не належить до сфери норм (*Воно, звичайно, було би добре, щоб мати тепер коня до роботи* (М. Матіос. Москалиця)) або суперечить загальноновизнаним нормам. Наприклад, герої п'єси М. Соколян «Душогуби і дух капіталізму» позиціонують стандарти поведінки, які не відповідають закріпленим у суспільстві нормам поведінки:

(18) *Мефісто (примруживши око): Що це ти вбралася, мов до сповіді? Що за несмак, справді?*

Аза (глузливо): Ой-ой-ой! Теж мені, поборник блуду! А як сам торік бабці в трамваї місцем поступися?! З тебе тоді вся контора просто вмир-рала!

Мефісто (підхоплюється): Здуріла?! Та за таке – індульгенції мало! Із записом до трудової! Ні, ну треба ж! Я – якийсь бабці...

Аналізуючи кореляцію оцінних і дескриптивних висловлень, К. Бриньов стверджує, що «описові висловлення відбивають те, що відбувається в реальному світі, оцінні висловлення – конструюють новий можливий світ» [Бринев 2007: 47]. Такий можливий світ спирається на норму як на уявлення про ідеальний стан речей, норма ж стає відправним пунктом для оцінювання, а оцінні висловлення являють собою «твердження про можливий світ, що описує стани предметів, явищ і відношень між ними, якими вони мають бути в тому сенсі, що ці стани визнаються нами цінними або бажаними» [Там само: 51]. У такий спосіб норма детермінує і позитивну (відповідність нормі схвалюється: (19) *Цілком нормальна людина. Скромна, мовчазна, ввічлива, зайвий раз не подзвонить* (Л. Костенко. Записки українського самашедшого)), і негативну оцінки: порушення норми оцінюється негативно ((20) *Сергійку, знаєш, якщо раніше я сумнівалася, то тепер просто впевнена – ти ненормальний! Ти зовсім божевільний...* (І. Роздобудько. Гудзик)).

Досить часто норма покликана аргументувати оцінку шляхом відкриття мотивації суб'єкта. В опозиції «нормальне – ненормальне» нерідко вказівка на норму щодо іншого об'єкта засвідчує негативну оцінку шляхом відкритого або прихованого порівняння: –(21) *Нормальні люди давно вже знайшли себе у новій реальності! – кричить вона. Борьчин батько процвітає у бізнесі. Твій друг працює в Каліфорнії. А ти? Хто ти?!* (Л. Костенко. Записки українського самашедшого).

Специфічною ознакою аксіологічної норми постає її динамічність, оскільки норми здатні змінюватися з часом. Під впливом ряду чинників зазнають змін оцінні стереотипи, як слушно зауважує Н. Арутюнова, «світогляд і світосприйняття, соціальні інтереси та мода, престижність і некотируваність формують і деформують оцінки» [Арутюнова 1988: 6]. На думку О. Вольф, динаміку оцінки можна виявити на рівні тексту, оскільки «оцінна позиція мовця експлікується згідно з канонами, властивими відповідній епосі, за текстами можна вивести узагальнену ціннісну орієнтацію даного соціуму» [Вольф 2006: 208].

Аналізуючи мовну оцінку в етнокультурному аспекті, В. Кононенко зазначає, що етнолінгвістичні основи оцінювання (загальноновизнані аксіологічні норми та стандарти) виявляються «в процесі встановлення,

вибору мотивації і критеріїв оцінки» та зумовлюють несуперечливість оцінних суджень [Кононенко 2002: 172]. Саме на цих основах ґрунтується розуміння оцінних висловлень: (22) *Ось тепер уже все по-людськи* (Там само); (23) *Все ж добре. Чоловік як чоловік* (Г. Тарасюк. Мій третій і останній шлюб). Не слід забувати, що норма національно специфічна, а категорія оцінки є втіленням національної системи цінностей у мові, згадаємо, наприклад, традиції спілкування українців (повага до співрозмовника, повага до старших, ввічливість тощо). Розуміння оцінних висловлень часто спирається на однакове уявлення про норму обох комунікантів. Характерним реалізатором подібних оцінок постає прикметник *справжній*: (24) *Він все-таки у мене справжній мужчина*, – з ніжністю сказала про свого чоловіка молода жінка, не те що деякі, хто від життєвих стресів впадає в депресію і лягає на диван. Ти, мабуть, і сама знаєш таких! (Є. Кононенко. Нема раю на всій землі).

Цікавими для аналізу постають приклади реалізації оцінки у висловленнях із порушенням категорії кількості кооперативного принципу спілкування (висловлення повинно містити не менше інформації, ніж потрібно для виконання поточних цілей діалогу [Грайс 1985: 222]). Досить поширеними виразниками оцінки в українській мові є конструкції типу *X є X, X як X*, що вказують на норму та демонструють її зв'язок з оцінними стереотипами. Наприклад: (25) *Потім ще траплялося чимало всіякого, бо фронт є фронт* (Б. Сушинський. Білий кінч у сивій долині); (26) *Був день як день, як дні усі буденні* (Л. Костенко. Річка Геракліта). Важливо, що такі конструкції є достатньо інформативними, у певному контексті суб'єкти можуть приписувати їм особливі значення через загальне уявлення про норму.

Отже, норма посідає особливе місце у системі оцінки. На оцінній шкалі зона норми не збігається із зоною нейтрального для оцінки, а постає своєрідним мінімальним виявом позитивної оцінки. Основними ознаками норми оцінки є суб'єктивно-об'єктивний характер, позитивність і динамічність. Норма соціально зумовлена та має національну специфіку. Проблема формування та вияву суб'єктивних норм оцінки потребує глибокого осмислення, **перспективним** для подальших досліджень видається комунікативно-прагматичний аспект категорії оцінки.

Література

- Антологія 2007: Антологія концептів [Текст] / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с. – Бібліогр. : с. 507-511.
- Арутюнова 1988: Арутюнова, Н.Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт [Текст] / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с. – Бібліогр. : с. 332-339.
- Бачинин 2005: Бачинин, В.А. Философия [Текст] : [энциклопедический словарь] / В. А. Бачинин. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2005. – 288 с. – Бібліогр. : с. 281-287.
- Бринев 2007: Бринев, К.И. Разграничение оценочных и дескриптивных высказываний (при производстве лингвистических экспертиз по защите чести и достоинства личности) [Текст] / К. И. Бринев // Филологические науки. – 2007. – № 3. – С. 47-54. – Бібліогр. : с. 54.
- Вольф 1978: Вольф, Е.М. Грамматика и семантика прилагательного. На материале иберо-романских языков [Текст] / Вольф Е. М. – М. : Наука, 1978. – 199 с. – Бібліогр. : с. 189-195.
- Вольф 2006: Вольф, Е.М. Функциональная семантика оценки [Текст] / Вольф Е. М. – [изд. 2-е, доп.]. – М. : Едиториал УРСС, 2006. – 280 с. – Бібліогр. : с. 247-256. – ISBN 5-484-00400-4.
- Горский 1991: Горский, Д.П. Краткий словарь по логике [Текст] / Горский Д. П., Ивин А. А., Никифоров А. Л. – М. : Просвещение, 1991. – 208 с.
- Грайс 1985: Грайс, Г.П. Логика и речевое общение [Текст] / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – М. : Прогресс, 1985. – С. 217-237. – Бібліогр. : с. 237.
- Дробницкий 1974: Дробницкий, О.Г. Понятие морали [Текст] / Дробницкий О. Г. – М. : Наука, 1974. – 388 с. – Бібліогр. : с. 375-384.
- Ивин 1970: Ивин, А.А. Основания логики оценок [Текст] / Ивин А. А. – М. : МГУ, 1970. – 230 с. – Бібліогр. : с. 219-227.
- Кононенко 2002: Кононенко, В. Мовна оцінка в етнокультурному аспекті [Текст] / В. Кононенко // Мовознавство : Доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу українців / відп. ред. В. Німчук. – К. : Пульсари, 2002. – С. 172-176. – Бібліогр. : с. 176.
- Космеда 2000: Космеда, Т. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики : формування і розвиток категорії оцінки [Текст] / Космеда Т. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 350 с. – Бібліогр. : с. 312-336. – ISBN 966-613-131-5.

Стаття посвячена аналізу норми в структурі категорії оцінки. Розглянуто співвідношення оцінних і нормативних висказувань. Охарактеризовані особливості вираження аксиологічної норми в українському мові.

Ключевые слова: норма, оцінка, оцінний стереотип, цінність, шкала оцінки.

The article is sanctified to the analysis of norm in the structure category of estimation. Correlation of evaluation and normative expressions is considered. The features of expression of norm of axiology are described in Ukrainian.

Keywords: norm, estimation, evaluation stereotype, value, scale of estimation.

Надійшла до редакції 12 вересня 2012 року.